

**GRAMATİKAL ÖLÇÜTLERLE BELİRLENEN TÜRK YE TÜRKÇESİ A İZ GRUPLARINDA
LEKSIK VERİLERİN ANLAMLILIK ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA****Leylâ KARAHAN*****ÖZET**

A ızlar fonetik, morfolojik ve leksik ölçütlere göre sınıflandırılır. Daha önce yapılan sınıflandırma çalışmalarında fonetik ve morfolojik ölçütler kullanılmıştır. Bu yazıda leksik ölçütlerin ortaya koyduğu sonuçlar ile fonetik ve morfolojik ölçütlerin sonuçlarının örtü ü örtümediği araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: A ız Sınıflandırmaları, Sınıflandırma Ölçütleri, Leksik Ölçütler.

**A STUDY ON THE SIGNIFICANCE OF LEXICAL DATA IN TURKEY'S TURKISH DIALECT
GROUPS DETERMINED BY GRAMMATICAL CRITERIA****ABSTRACT**

Dialects can be categorized according to the phonetic, morphological and lexical criteria. Phonetic and morphological criteria were used in the previous studies of classification. In this study, whether the results that are obtained from the lexical criterion and the results that are obtained from the phonetic and morphological criteria overlap each other.

Keywords: Dialect Categorization, Categorization Criteria, Lexical Criteria.

1

1996 yılında yayımlanan *Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması* adlı eserde, Türkiye Türkçesi a ızları Türkiye siyasi sınırları esas alınarak -Trakya Bölgesi dışında- *Batı Grubu*, *Doğu Grubu* ve *Kuzeydoğu Grubu* olmak üzere üç ana a ız grubuna ayrılmış, ayrıca bunlara ait alt a ız grupları belirlenmiştir. Gramatikal ölçütlerden hareketle yapılan bu sınıflandırmada leksik ölçüt kullanılmamıştır. Eserde, ana a ız gruplarını belirleyen on dördü ses, sekizi ekil, biri de söz dizimi olmak üzere 36 gramatikal ölçüte yer verilmiştir. Alt a ız grupları için de çok sayıda gramatikal ölçüt kullanılmıştır (Karahan 1996).

A ızların sınıflandırılmasında ve a ız atlaslarının hazırlanmasında ses, yapı ve söz dizimi özelliklerini içine alan gramatikal ölçütlerin yanında leksik ölçütler de önemlidir. Hatta bazı araştırmacılara göre leksik haritalar bize dildeki ikilikleri konusunda daha sağlıklı bilgiler sunar (Kayra 1991: 303). Dil atlaslarında yer alan leksik haritalar, aynı dili konuşan insanların da bir kavram için farklı tercihlerinin olabileceğini ve bu tercihlerin a ız gruplarının belirlenmesinde anlamlı bir veri sayılabileceğini göstermiştir.

* III. Uluslararası Türkiye Türkçesi A ız Araştırmaları Çalıştayı (27 Eylül-1 Ekim 2010, Sakarya Üniversitesi)'nda sunulan bildiri metnidir.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Etilim Fakültesi, Ankara – TÜRK YE, E-posta: leylakarahan@yahoo.com.

Türkiye Türkçesi a ızları üzerinde bugüne kadar yapılan bütün sınıflandırma çalışmaları, daha çok gramatikal ölçütlere dayanmaktadır; bunlarda leksik ölçütlere çok az yer verilmiştir. A ızlardaki çeşitli leksik verilerin genel veya özel a ız bölgelerindeki dağılımını göstermek üzere yapılan çalışmalar ise çok azdır. Doğu'dan sınıflandırma amaçlı olmayan bu çalışmalarda veri dağılımı, haritalarda gösterilerek yorumlanmıştır.

1956 yılında çalışmalarıyla başlayan Akdeniz Dil Atlası (Atlante Linguistico Mediterraneo) çalışmaları, Türkiye Türkçesi a ızları, Ahmet Cafero tarafından Mersin, Antalya, Samsun, Trabzon ve diğer kıyı illerinden toplanan balık isimleriyle temsil edilmiştir (Cafero 1961: 15, Cafero 1960).

Özcan Bakan'ın *kale*, *höyük*, *hisar*, *konak* kelimeleri ile yapılan köy isimlerinin Anadolu'da dağılımını gösterdiği 4 haritalık çalışma, bir anlamda leksik verilerle yapılan küçük bir sınıflandırma denemesi sayılabilir (Bakan 1970)¹. Aynı nitelikteki iki çalışma Tooru Hayashi tarafından yapılmıştır. Hayashi, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize'yi içine alan bir bölgede yaptığı birinci araştırmada gramatik verilerin yanında iki leksik verinin de dağılımını harita üzerinde göstermiştir. Bunlar, *yengeç* ve *patates* kavramlarını karşılayan kelimelerdir (Hayashi 1984)².

Hayashi ikinci araştırmayı Bolu'da yapar ve *hindi*, *manda*, *pazar günü*, *yayla evi*, *yüyük parmağı*, *ekilmemiş tarla* kavramlarının Bolu a ızlarındaki karşılıklarını belirleyerek bunların bölgedeki dağılımını araştırır (Hayashi 2000).

Boeschoten 1991'de *havuç* kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları belirlenerek bunların harita üzerinde dağılımını gösterilmiştir (Boeschoten 1991: 162).

1980 yılında Piet Kral'ın master tezi olarak yaptığı Türkiye Türkçesi a ızları konu alan sınıflandırma çalışmasında da 8 leksik harita bulunmaktadır (Boeschoten 1991: 154).

Bir a ız atlasında kullanılacak leksik birimlerin seçimi nasıl yapılmaktadır? Daha önce yapılan çalışmalarda izlenen yolu anlamaya çalıştım. Mesela 50 leksik haritanın yer aldığı Azerbaycan diyalektoloji atlasında ayrıntılı olarak *akrabalık*, *hayvan*, *bitki*, *alet*, *e ya*, *yiyecek* adları kullanılmıştır. Eserin önsözünde seçilen leksik birimlerin niteliği "tayfa, nesil anlayışlarını bildiren sözler, gohumluğ terminleri, mai etle ilgili kelimeler" şeklinde açıklanmıştır (1990: 4). Hayashi'nin yukarıda zikrettiği çalışmada daha çok hayvan, bitki ve kültür kelimeleri vardır. Boeschoten 1991'de yer alan haritada "havuç"un tercihi ile ilgili diğer tarım ürünleriyle karşılaştırılmasından kaynaklanan güçlüklerin bulunmaması kaydı dikkatli tür (Boeschoten 1991: 162). Aksan, a ızların yayılımının belirlenmesinde *çocuk* ve *havuç* kavramlarının a ızlardaki karşılıklarından yararlanılabileceğini ifade ederken herhangi bir gerekçe ileri sürmemiştir (Aksan 1995: 143-144). Aksan 1995'te Fransız dil bilimci P. Guiraud'nun Fransızcadaki *kedi* kavramı ile ilgili çalışmasından ve Almancada *kasap* kavramı ile ilgili karşılıkların yer aldığı bir haritadan söz edilmektedir. Slav dil atlasının bir cildi de tamamen hayvan isimlerine ayrılmıştır (1998).

¹ Bakan'ın yaptığı çalışmaya göre *kale*'li köy isimleri genellikle doğu ve özellikle doğu Karadeniz bölgesinde, *hisar*'lı köy adları Batı Anadolu, *höyük*'lü köyler Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak Ankara'nın kuzeybatısından yukarı doğru çıkmakta, Çankırı ve Kastamonu'ya kadar uzanmaktadır. *Konak*'lı köyler ise Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesinin batı sınırında yoğunlaşmıştır.

² Bu araştırmaya göre *yengeç*, Samsun, Ordu'nun batısı, Giresun'un doğusu, Trabzon, Rize; *kırkayak*, Ordu'nun orta ve doğusu, Giresun'un orta ve batısı; *çahana*, Trabzon ve Rize; *baura*, Ordu ve Giresun'da kullanılmaktadır. Aynı araştırmada *kartopu*, *kartof*, *kartol* kelimelerinin daha çok Trabzon, Rize'de kullanıldığı, kelimeye Samsun ve Giresun'da az rastlandığı, Ordu'da ise görülmediği belirtilmektedir. *Gostil* ise Ordu ve Giresun'da gösterilmiştir (Hayashi 1984: 99).

Taradım bu çalışmalarda leksik tercih konusu ile ilgili tatmin edici bir yöntem kaydına rastlamadım. Bu konunun ayrıca ara tırmaya muhtaç oldu u üphesiz. Ancak veriler, tercihlerin hiç olmazsa bir kısmında temel ölçütün, seçilecek kavramın “*herkes tarafından bilinirli i*” oldu u izlenimi vermektedir. Herkes tarafından bilinen ve kullanılan kavramlarla ilgili haritalar, bir kavramın bütün a ız bölgelerindeki farklı kar ılıkları ve da ılımlarını bize sunar. Mesela Türkiye Türkçesi a ızları için *patates*, buna örnek olarak verilebilir. Tercihlerde bir ba ka ölçüt de seçilecek kavramın “*birden fazla kar ılı unun olması*”dır. ki veya daha fazla kar ılı ı bulunan kavramlar, sınıflandırma çalışmaları için elverişli malzemelerdir.

Leksik haritalarda ayrıca bir kavramın çe itli kar ılıkları yanında leksik birime yüklenen farklı anlamlar da veri olarak kullanılmı tır. Azerbaycan diyalektoloji atlasındaki bazı haritalarda “*Sizde bu söz i lenir mi ve hansı me’nada?*” sorusuyla bir kelimenin çe itli anlamlarının a ız bölgelerindeki da ılımı gösterilmi tır (1990: 23).

Leksik birimlerin, her zaman anlamlı bir da ılım gösterece ini dü ünmeke do ru de ildir. Nitekim Hayashi, Bolu’da yaptı ı ara tırmada bazı kelimelerin da ılımı ile ilgili olarak herhangi bir e ilim tespit etmenin imkânsız oldu unu belirtir ve haritaları do ru anlamak için bazen dil dı ı olaylara da bakılması gerekti ini ileri sürer (Hayashi 2000: 48, 49).

Bu makalede, gramatikal ölçütlerle belirlenmi Türkiye Türkçesi a ız gruplarında leksik verilerin ne ölçüde anlamlı olaca ı ara tırlacaktır. Bunun için be leksik ölçüt seçilmi , bunların Anadolu a ızlarındaki da ılımı incelenmi ve bu da ılım, daha önce Karahan 1996’da gramatikal ölçütlerle belirlenen ve *Do u Grubu, Kuzeydo u Grubu, Batı Grubu* ekinde adlandırılan ana a ız gruplarına (Bkz. Harita-1) ve bunların alt gruplarına uygunlu u bakımından yorumlanmı tır. Ara tırmada seçilen ölçütlerin bir kısmı, daha önce ba ka ara tırmacılar tarafından da kullanılmı tır. Ancak o çalışmalarda amaç, leksik birimin da ılımını göstermektir. Burada ise amaç, da ılımın a ız gruplarıyla uygunluk derecesinin ara tırılmasıdır. Bu sebeple benzer malzemenin kullanılmasında bir mahzur görülmemi tır. Ara tırmanın temel kayna ı TDK genel a ından ula ılan Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü’dür. Kullanılan be leksik veriden biri “*aparmak*” fiilidir. Bu fiilin Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü’nde birden fazla anlamı bulunmaktadır. Di er veriler, dört farklı kategoriden, *bitki, hayvan, e ya* ve *akrabalık* kavramlarından seçilmi tır. Bunlar ölçünlü dilde *patates, manda, ayakkabı* ve *çocuk* kelimeleriyle kar ılanan bilinirlik derecesi yüksek kavramlardır.

1. APARMAK (Bkz. Harita-2)

Ölçünlü dilde kullanılmayan bu kelimenin a ızlarda iki yaygın anlamı vardır:

a. *Çalmak, a ırmak, alıp kaçmak, habersiz götürmek, gizlice almak.*

Batı Grubu a ızları:³ Afyonkarahisar, Antalya, Burdur, Bursa, Çankırı, Çorum, Denizli, Eski ehir, Hatay, Isparta, çel, zmir, Kahramanmara , Kır ehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Nev ehir, Ni de, Ordu, Sakarya, Sinop, Sivas, Tokat, U ak, Yozgat.

Do u Grubu a ızları: Ardahan, Diyarbakır, Elazı , Kars, Van.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Rize, Artvin.

³ Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü’nde, kelimenin tespit edildi i ilden küçük yerle im birimlerinin isimleri de zikredilmektedir. Buraya sadece il isimleri alınmı tır. Bu isimlerden, kelimenin bütün ilde yaygın oldu u sonucu çıkarılmamalıdır.

b. *Götürmek, alıp götürmek.*

Batı Grubu a ızları: Adana, Amasya, Gaziantep, Isparta, zmir, Kahramanmara , Konya, Malatya, Manisa, Sivas.

Do u Grubu a ızları: Ardahan, Bayburt, Bitlis, Diyarbakır, Elazı , Erzincan, Gümü hane, I dır, Kars, Mu , Siirt, Tunceli, anlurfa, Van.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Rize.

Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü'nde *aparmak* kelimesinin ayrıca “*getirmek*” (Diyarbakır, Tunceli, Elazı , Gaziantep; “*almak*” (Burdur, zmir, Bitlis, Adıyaman, Malatya); “*tutmak*” (Kastamonu, Adıyaman, Malatya); “*kaldırmak*” (Isparta); “*yıkamak, temizlemek*” (Kars); “*dayanmak, tahammül etmek*” (Denizli) anlamlarına da i aret edilmiştir.

Bu da ılım nasıl yorumlanabilir?

Aparmak fiilinin iki farklı anlamı, Batı Grubu ve Do u Grubu a ızları için ayırıcı olmaktadır. Fiilin *almak, a ırmak, alıp kaçmak, habersiz götürmek, gizlice almak*” anlamıyla Batı Grubu a ızlarında; *götürmek, alıp götürmek* anlamıyla Do u Grubu a ızlarında yaygın oldu u görülüyor. Kuzeydo u Grubu a ızlarında ise bu fiilin anlamlı bir veri olmadığı anlaşıyor.

2. PATATES (Bkz. Harita-3)

Ölçünlü dilin bu kelimesinin Türkiye Türkçesi a ızlarında *kumpir, kartol, kartopu, kostil, hozmur, tomatça, ülübe* gibi çe itli kar ılıkları bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olan dördünün a ızlardaki da ılımı öyledir⁴:

a. *kumpir (kumpil, kumpiri, kumpur, kümpür, gumpir, gumpil, gompil, gömpül, gömpül, gumpür, gumpur, humpur)*

Batı Grubu a ızları: Adana, Afyonkarahisar, Ankara, Antalya, Aydın, Isparta, çel, Kastamonu, Kır ehir, Konya, Ni de, Sivas, U ak, Yozgat, Güney-Batı Anadolu.

Do u Grubu a ızları: Kars.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

b. *kartol (gartol, gortul, gordo , kartal, kartul, karto, karton, kertol, kortal, kortol, kardu, kardo , kardeh, kerto)*

Batı Grubu a ızları: Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Çorum, Giresun, stanbul, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas, Tokat, Yozgat.

Do u Grubu a ızları: A rı, Bitlis, Elazı , Erzincan, Erzurum, Gümü hane, Kars, Mu , Tunceli, Van.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Trabzon.

c. *kartopu (kartop, kardof, kartof, kartopi, gartubu)*⁵

Batı Grubu a ızları: Amasya, Bursa, Çorum, Giresun, stanbul, Kocaeli, Manisa, Ordu, Samsun, Tokat.

⁴ Kelimeler, fonetik benzerliklerine göre gruplandırılmıştır.

⁵ *Kartopu* kelimesinin *kartol* ile etimolojik bağlantısı tartışılmaya muhtaç görünüyor.

Do u Grubu a ızları: Bitlis, Erzurum, Gümü hane, Kars.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Artvin, Rize, Trabzon.

d. *kostil (kastul, kastil, gosdil, gostil)*

Batı Grubu a ızları: Bolu, Giresun, Ordu, Samsun, Sivas, Tokat.

Do u Grubu a ızları: Erzurum.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

Bu da ılım nasıl yorumlanabilir?

Kumpir kelimesinin Batı Grubu a ızlarını di er gruplardan ayıran bir veri oldu u anlaşıyor. Kelime, Do u -Kars hariç- ve Kuzeydo u Grubu a ızlarında tespit edilememi .

Kartol kelimesinin Do u Grubu a ızlarında yaygın oldu u görülüyor. Ancak kelime, Batı Grubu a ızlarında da kullanılıyor. Dolayısıyla bu kelime her iki grubu, Kuzeydo u Grubu a ızlarından ayıran bir ölçüt olarak de erlendirilebilir.

Kartopu kelimesi, Kuzeydo u ve Do u Grubu a ızlarında, Batı Grubu a ızlarına göre daha yaygın. Kelime, Kuzeydo u ve Do u Grubu a ızları co rafyasına yakın olan, ancak Batı Grubu içinde de erlendirilen Amasya, Çorum, Giresun, Ordu, Samsun, Tokat illerinde -Çorum hariç- de kullanılıyor. Bu da ılım, muhtemelen co rafi yakınlıktan veya göçlerin sebep oldu u karı malardan kaynaklanmaktadır. Batı Grubu a ızlarının VI. alt grubunu oluşturan (Havza, Lâdik, Amasya, Tokat, Sivas - arka la, Gemerek hariç-, Mesudiye, ebinkarahisar, Alucra, Malatya merkez, Hekimhan, Arapkir) bu iller için *kartopu* kelimesi anlamlı bir leksik veri kabul edilebilir.

Kostil kelimesi de Batı Grubu a ızlarının VI., kısmen de V. alt grubu (Sinop -Boyabat hariç-, Samsun -Havza, Lâdik hariç-, Ordu -Mesudiye hariç-, Giresun - ebinkarahisar, Alucra hariç-, alpaazarı) için ayırıcı bir özellik taşımaktadır.

3. MANDA⁶ (Bkz. Harita-4)

Ölçünlü dilin bu kelimesinin a ızlardaki kar ılıklarından üçü şöyledir:

a. *kömü (kemü , komü , kö)*

Batı Grubu a ızları: Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Bartın, Bilecik, Bolu, Çanakkale, Çorum, Giresun, Isparta, çel, Kastamonu, Kayseri, Kır ehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Mu la, Ni de, Ordu, Samsun, Sinop, Sivas, Yozgat, Zonguldak.

Do u Grubu a ızları: Erzurum

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

b. *camız (came , camı , camu , camiüs, camıs, çamız)*

Manda kar ılı nda kullanılan bu kelimelerden *came* , Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü'nde "iki ile dört ya arasında erkek manda" ekinde açıklanmakta ve di erlerinden farklı öyle bir da ılım göstermektedir:

Do u Grubu a ızları: Elazı , Erzurum, Kars, Van.

⁶ Büyük Türkçe Sözlük'te bu kelime "Gevi getirilenlerden, derisinin rengi siyaha yakın, uzun seyrek kılı bir hayvan, su sı ır, camız, kömü (buffelus)" ekinde açıklanmıştır.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Trabzon.

Batı Grubu a ızları: Ordu.

Di er ekillerin da ılımı da öyledir:

Batı Grubu a ızları: Adana, Afyonkarahisar, Ankara, Kır ehir, Malatya, Osmaniye, U ak.

Do u Grubu a ızları: Diyarbakır.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

c. *dombay* (*dombey, donbay, donbey, dombi, dombak*)

Batı Grubu a ızları: Afyonkarahisar, Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çorum, Denizli, Düzce, Eski ehir, Isparta, zmir, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Mu la, Ni de, Sakarya, Tokat, U ak, Yozgat, Zonguldak.

Do u Grubu a ızları: Yok.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

Bu da ılım nasıl yorumlanabilir?

Dombay kelimesi, Batı Grubu a ızlarını Do u ve Kuzeydo u Grubu a ızlarından ayırıyor. *Kömü* -Erzurum hariç- ve *camuz* da -Diyarbakır hariç- sadece Batı Grubu a ızlarında kullanılıyor. *Came* kelimesi ise -Ordu hariç- Do u ve Kuzeydo u Grubu için bir sınıflandırma ölçütü kabul edilebilir.

4. AYAKKABI (Bkz. Harita-5)

Anadolu'da *pa mak, iskarpin, nalın, patik, terlik, papuç, edik, çedik, kundura, çarık, yemeni, çapula, çekme, tomak, sokman, markop* vb. kelimelerle kar ılanan biçim ve kullanıldı ı yer bakımından birbirinden farklı çok çe itli ayak giysileri bulunmaktadır. Bunlardan *ayakkabı* anlamındaki dört kelimenin a ızlardaki da ılımı öyledir:

a. *ba mak* (*ba ma h, ba mah, pa mak*)

Batı Grubu a ızları: Ankara, Çanakkale, zmir, Kastamonu, Kayseri, Konya, Sivas.

Do u Grubu a ızları: Kars, Erzurum, Van, I dır, Urfa.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Trabzon.

Ba mak kelimesi ayrıca *takunya* (Kars, Sivas, Tokat), *terlik* (Çanakkale, Konya), *nalın* (zmir) anlamlarında da kullanılmaktadır.

b. *edik* (*etik*)⁷

Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü'nde bu kelimeye *ayakkabı, pabuç, köylü yemenisi, köylü çizmesi, patik, çocuk ayakabısı, mest, yünden örülen, çok kısa konçlu çorap, terlik, karda*

⁷ Yüce 2003'te bu ayak giysisi ile ilgili "*tabanı sı ır kösesinden ve ökçeli, koncu keçi derisinden ve baldır ortasına kadar çıkan bir ayakkabı türü*" ekinde bir açıklama vardır. Aynı kaynakta bu giysinin tamamen evde elle dikildi i, ço unlukla erkeklerin i ayakkabısı olarak kullanıldı ı kaydedilmektedir (Yüce 2003: 325).

yürümeye yarayan ayakkabı, yünden örülerek yapılan kadın terli i, kısa konçlu bir tür çizme, fotin gibi anlamlar verilmi tir. Hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, kelimenin da ılımı -Kars hariç- sadece Batı Grubu a ızlarıyla sınırlıdır.

Batı Grubu a ızları: Afyonkarahisar, Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eski ehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, çel, stanbul, zmir, Kahramanmara , Kastamonu, Kayseri, Kır ehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Mu la, Nev ehir, Ni de, Sivas, Tokat, U ak, Yozgat.

Bu kelime, Urfa'nın Halfeti ilçesinde de tespit edilmi tir. Urfa'nın Halfeti ve Birecik ilçeleri, Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması adlı çalı mamızda Batı Grubu A ızlarının VII. Alt Grubu içinde gösterilmi tir (Karahan 1996: 117).

Do u Grubu a ızları: Kars.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

c. *kundura (kondura, gondura, gundura)⁸*

Batı Grubu a ızları: Gaziantep, Hatay, Malatya, Samsun.

Do u Grubu a ızları: Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Van.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

d. *babuç (babuç, babı , babu , bobuç, babıç, babu).*

Batı Grubu a ızları: Adana, Afyonkarahisar, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Eski ehir, Giresun, Hatay, Isparta, çel, zmir, Kahramanmara , Kastamonu, Konya, Kütahya, Manisa, Mu la, Ni de, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, U ak, Zonguldak.

Do u Grubu a ızları: Elazı , Erzincan.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Artvin, Trabzon.

Bu da ılım nasıl yorumlanabilir?

Ba mak kelimesi, daha çok Batı ve Do u Grubu a ızlarında kullanıldı ına göre, bu a ızları Kuzeydo u Grubundan ayıran bir ölçüt olabilir.

Edik kelimesi, Batı Grubu a ızlarını di er gruplardan -Kars hariç- ayırıyor.

Kundura kelimesi, Batı ve Do u Grubu a ızlarında tespit edilmi tir. Erzincan yöresine ait "*Kundurama Kum Doldu*", Urfa yöresine ait "*Aya ında Kundura*", Balıkesir yöresine ait "*ki Keklik*" (*Yazması oyalı, kundurası boyalı*) türkülerinde de geçmesi (2003: XVII), yukarıdaki da ılımı desteklemektedir. Buna göre, *kundura* kelimesi, Batı ve Do u Grubu a ızlarını Kuzeydo u Grubu a ızlarından ayıran bir ölçüt olarak kabul edilebilir.

Babuç kelimesi, Batı Grubu a ızlarında yaygın olmakla beraber, Do u ve Kuzeydo u Grubu a ızlarında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelime a ız gruplarının belirlenmesinde anlamlı bir veri de ildir.

⁸ Kelime, Yüce 2003'te "*ehirden satın alınan genel olarak dü ün, bayram veya bir yere ziyarete gidilen özel günlerde giyilen erkek ayakkabısı*" ekinde açıklanır (Yüce 2003: 326).

5. ÇOCUK (Bkz. Harita-6)

Ölçünlü dildeki bu kelimenin Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü'nde *ça a, u ak, bala cacık, car çala çarga ça ka, çaylak, çitlik, çipçe, çoçka, çöne* gibi karılıkları bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olan üçünün da ılımı öyledir:

a. *ça a (ca a, çaya, co a, ço a, çoa, çova, ça, çaa, caa, ça, ço)*

Batı Grubu a ızları: Adana, Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çorum, Gaziantep, Giresun, Isparta, İstanbul, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Konya, Sakarya, Samsun, Sivas, Ordu, Tokat, Malatya, Muş.

Do u Grubu a ızları: Kars, Erzincan, Urfa, Elazığ.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Trabzon.

b. *u ak (u ah)*

Batı Grubu a ızları: Adana, Bartın, Karabük, Kırşehir, Ordu, Osmaniye, Zonguldak.

Do u Grubu a ızları: Kars, Diyarbakır, Erzincan, Elazığ, Erzurum.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Rize.

c. *bala (balaca, balah, balak, bale)*

Batı Grubu a ızları: Adana, Amasya, Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Manisa, Niğde, Sivas, Tekirdağ, Tokat.

Do u Grubu a ızları: Ardahan, Bayburt, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Iğdır, Kars, Van.

Kuzeydo u Grubu a ızları: Yok.

Bu da ılım nasıl yorumlanabilir?

Ça a kelimesinin Batı Grubu a ızlarında yaygın olduğu görülüyor. Kelime, Do u Grubu a ızlarında da kullanılıyor. Dolayısıyla *ça a* kelimesi bu grupları Kuzeydo u Grubu a ızlarından - Trabzon hariç- ayıran bir ölçüt olarak kabul edilebilir.

U ak kelimesi de benzer bir da ılım gösteriyor. Ancak bu kelimenin Kuzeydo u Grubu a ızlarından sadece Rize a ızlarında tespit edilmiştir ki bu bilgi yeterli değildir. *U ak* kelimesinin “*evlat*” ve “*erkek evlat*” anlamlarıyla bütün Kuzeydo u Grubu a ızlarında yaygın olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Türkiye Türkçesi A ızları Sözlü ü'nde sadece Rize'nin adının geçmesi, Sözlük'ün a ızların söz varlığını tam olarak yansıtmadığını göstermektedir. Bu sebeple *u ak* kelimesini bir sınıflandırma ölçütü olarak yeterli malzeme elde edilene kadar bekletmek gerekecektir.

Bala kelimesi, yukarıdaki da ılıma göre, Batı ve Do u Grubu a ızlarını Kuzeydo u Grubu a ızlarından ayıran bir ölçüt sayılabilir.

Sonuç

1. Bu ara tırmada seçilen leksik verilerin da ılımı, gramatikal ölçütlerle belirlenen a ız grupları ile büyük ölçüde uyum göstermiştir. Bu sonuç, hem daha önce yapılan sınıflandırma çalışmasının güvenilirliğini desteklemesi, hem de leksik verilerin sınıflandırma çalışmalarındaki yerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ancak kelimeler kolay taınabilen, kolay göç edebilen dil birimleri olduğu için leksik ölçütlere dayalı bir sınıflandırmada sınırlar, gramatikal

ölçütlerin belirlediği sınırlara göre daha esnek olabilmektedir. Bu sebeple sınıflandırma çalışmaları leksik ölçütler yalnız değil gramatikal ölçütlerle birlikte kullanılmalıdır.

2. Leksik ölçütlerin nasıl belirlenmesi gerektiği hususunda teorik bir alt yapının hazırlanmasına ihtiyaç vardır.

3. Leksik ölçütlerin sınıflandırma ve atlas çalışmaları kullanılabilmesi için ağızların söz varlığı tam olarak belirlenmelidir. Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, ağızların söz varlığını temsil etmekten uzaktır. Sözlükte geçen il isimleri, belirli yörelerden hiç malzeme alınmadığını veya çok az alındığını göstermektedir. Doğu Grubu ağızlarına ait malzeme son derece azdır. Bazı kelimeler Sözlük'te yoktur, bazı kelimelerin kullanıldığı yörelerin tamamı tespit edilememiştir. Bazı kelimelerin bütün anlamları Sözlük'te yer almamaktadır. Bu sebeplerle yeni derlemeler yapılarak Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü genişletilmelidir.

4. Tematik bir ağız sözlüğüün olmayışı, leksik verilerin tespitini zorlaştırmaktadır. Bugün bir kavrama verilen isimleri bulmak için Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü baştan sona taranmak zorundadır ki bu da emek ve zaman kaybıdır. Tematik bir ağız sözlüğü, ağız araştırmaları alanının öncelikli olmasıdır.

KAYNAKLAR

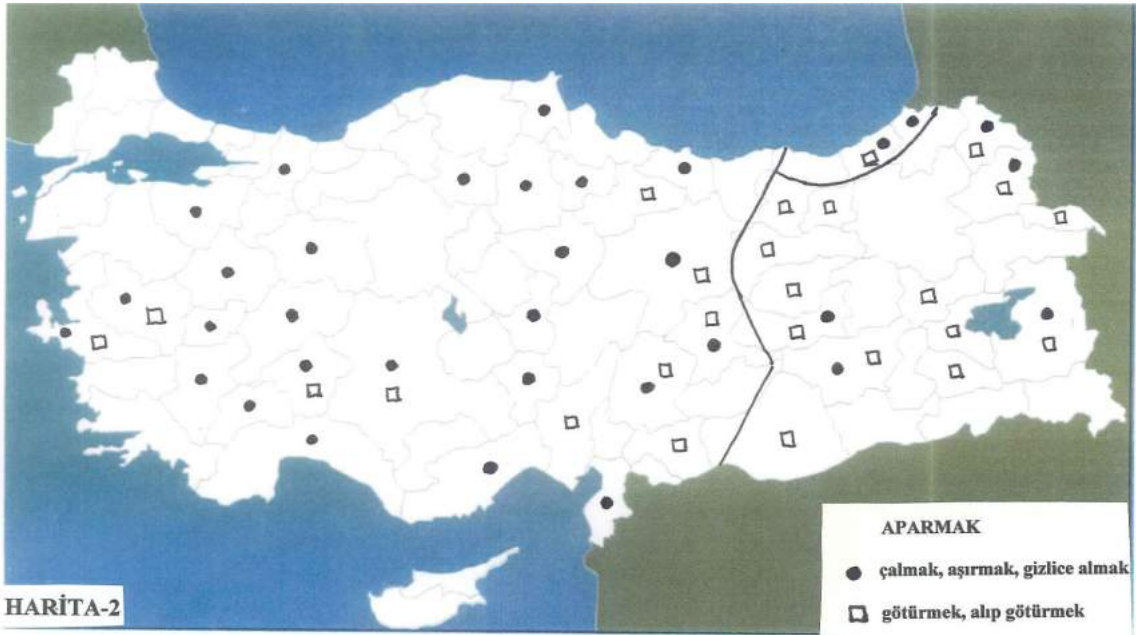
- AKSAN, Doğan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- Atlas Linguistique Slave (OLA), Moscou Editions "Nauka" 1988.
- Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü, Bakı 1990.
- BAKAN, Özcan, Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme, **TDAY-Belleten**, TDK Yayınları, Ankara 1970, s. 237-251.
- BOESCHOTEN, Hendrik, Aspects of Language Variation, Turkish Linguistics Today, Edit. H. Boeschoten- L.Verhoeven- Leiden-Newyork-Kopenhavn-Köln, 1991.
- Büyük Türkçe Sözlük**, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- CAFERO LU, Ahmet, Türkiye'de Balık Adları, **TDED X**, İstanbul 1960, s. III-132.
- _____, Atlante Linguistico Mediterraneo, **TDED C.XI**, İstanbul 1961, s. 11-18.
- HAYASH, Tooru, Bolu Dili Ağzında Belli Bir Dağılımı Göstermeyen Sözcükler ve Yorumlamada Sorunlar, **Türkçe'nin Ağızları Çalıştay Bildirileri**, Boaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 47-63.
- _____, **Dialects on the Eastern Turkish Coast of the Black Sea: A Preliminary Report**, Gengo Kenkyu 85, 2000, s. 91-107.
- KARAHAN, Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- KAYRA, Erol, Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları, **Türk Dili**, S. 479, TDK Yayınları, Ankara 1991, s. 299-306.
- Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>
- YÜCE, Nuri, Göçebe Türklerde Ayakkabı Kültürü, **Ayakkabı Kitabı**, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 321-326.

HAR TALAR

Harita 1

10

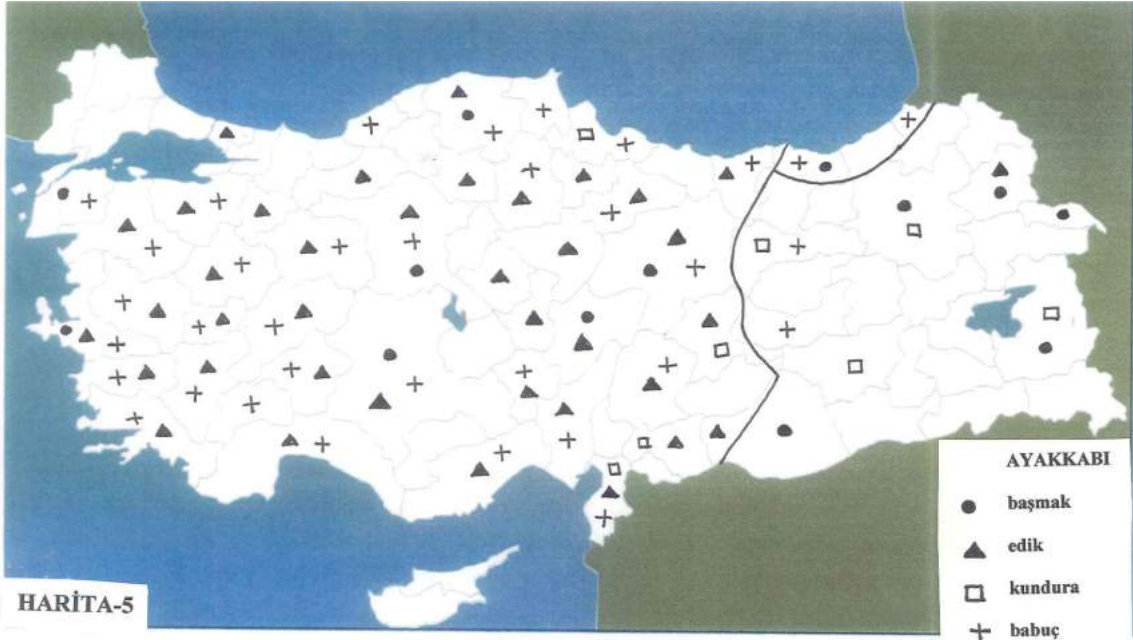
Harita 2

Harita 3

Harita 4

Harita 5

12

Harita 6